

BRIGITTE BENKEMOUN

Tragom

Dore Maar

LEYKAM
international

Brigitte Benkemoun

TRAGOM DORE MAAR

LEYKAM international

NAKLADNIK

Leykam international d.o.o., Ilica 42, HR-10000 Zagreb
www.leykam-international.hr

ZA NAKLADNIKA

Jürgen Ehgartner

UREDNIKA

Eugenia Ehgartner

PRIJEVOD S FRANCUSKOGA

Lea Kovács

LEKTURA I KOREKTURA

Neli Mindoljević

© Leykam international d.o.o.,
Zagreb 2026. i Lea Kovács za hrvatski prijevod

Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Naslov originala / Original title:

Je suis le carnet de Dora Maar by Brigitte Benkemoun.

Original publisher: © Editions Stock, 2019

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske
i agencije Centre national du livre (CNL) – Paris.

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
i medija
Republik
of Croatia
Ministry
of Culture
and Media

CENTRE
NATIONAL
DU LIVRE

ISBN 978-953-340-227-7

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001284552.

Brigitte Benkemoun

TRAGOM DORE MAAR

Prevela s francuskoga
Lea Kovács

Zagreb, 2026.

*Za Thierryja,
koji je imao sreću izgubiti i pronaći*

*Za moje roditelje,
izgubljene, ali nikad zaboravljene*

Najprije pronalazim, a poslije tražim.

Picasso

*Moja je sudbina veličanstvena ma kako izgledalo.
Nekoć sam govorila, moja je sudbina veoma teška
ma kako izgledalo.*

Henriette Theodora Markovitch

Predgovor

Pronađeni predmet

Stigao je poštom, dobro umotan u mjehurasti papir.

Ista marka, ista veličina, koža jednako glatka, ali crvenija, mekša, iznošenija.

Mislila sam da će mu se svidjeti, a možda će je čak i više voljeti.

Nedavno je izgubio mali Hermèsov rokovnik, noviji od ovoga, ali koji je, zbog stalnog nošenja iz džepa u džep, na koncu postao bezvremen. Svojevrsan talisman, s ugraviranim inicijalima njegova imena, T. D., za koji se vezao praktično, tjelesno, osjetilno...

Kao i uvijek kad izgubi, što je poprilično uobičajeno, treba tražiti s njim. Obično pronalazim dosta brzo – putovnicu, ključeve, mobitel... No ovaj put rokovnik nije se dao pronaći. Za nekoliko dana, T. D. je, pomirivši se sa sudbinom, odlučio kupiti isti takav.

„Nažalost, ova se koža više ne proizvodi”, odgovorio je prodavač, pomalo žalostan, ali uljudno odrješt. Drugi bi se zadovoljili zrnatom, prugastom, krokodilskom. On nikad ne odustaje. Svoju sreću pronašao je na eBayu, u rubrici „mala vintage kožnata galanterija”. Sedamdeset eura. I stigao je već za nekoliko dana.

Opsesija je zarazna bolest: kad je bio odsutan, htjela sam provjeriti je li pronađeni predmet doista vjerna replika izgubljenoga. Pregledala sam ga iz svih kutova. A onda ga otvorila.

Prodavač je uklonio uložak za godišnji planer, u koji je prethodni vlasnik zacijelo bilježio svoje sastanke, pozive ili tajne. Ali u unutarjem džepu ostao je umetnut mali telefonski imenik. Automatski sam ga počela listati. Mora da nisam imala previše koncentracije, jer sam tek poslije tri stranice nabasala na prvo ime: Cocteau! Da, Cocteau: 36, rue Montpensier! Sjećam se trnaca, a potom i oduzeta daha kad sam otkrila Chagall: 22, place Dauphine! Prsti su mi mahnito letjeli notesom: Giacometti, Lacan... Pa se počnu nizati: Aragon, Breton, Brassai, Braque, Balthus, Éluard, Leonor Fini, Leiris, Ponge, Poulenc, Signac, Staël, Sarraute, Tzara... Dvadeset stranica na kojima se abecednim redom nižu najveći umjetnici poslijeratnog razdoblja. Dvadeset stranica koje treba ponovno pročitati da bi se povjerovalo. Dvadeset zapanjujućih stranica, poput intimnog imenika

nadrealizma i moderne umjetnosti. Dvadeset stranica koje se miluju očima u čudu. Dvadeset stranica koje jedva dotičem, gotovo suspregnuta daha, od straha da će se same uništiti ili da sam ih možda sanjala. I na samom kraju, za datiranje toga dragocjenog sadržaja, kalendar 1952. godine, koji dokazuje da je kupljen 1951. Više nikad neću prigovoriti T. D.-u što je nešto izgubio.

Naravno, ja sam htjela saznati tko je zapisao sva ta imena, smeđom tintom. Tko je mogao poznavati i kretati se među tim genijima 20. stoljeća? Razumije se, genij!

Bilo bi poštenije priznati da ništa nisam odlučila. Taj notes nisam ja izabrala, nego je on iskrasnio, on mi se nameće, on mi nameće...

I sad sam u klopci, nesposobna odoljeti zovu tih imena, poput policijskog psa kojem se daje miris onoga tko je nestao... Traži... Traži...

Prepuštam se čak i prije nego što saznam tko se krije iza tog rukopisa. Očarana njegovim prijateljima prije nego njegovim životom, jurim za duhom. Ime mu još ne znam, ali te su stranice poput male ključanice kroz koju promatram potopljeni svijet, kakav nigdje drugdje ne postoji.

Michèle S.
Hameau de la Chapelle
Cazillac

Pečat pošte dokaz je valjanosti, paket stiže iz Brive-la-Gaillardea. Kako je moguće da tako pariške adrese stižu iz Brive-la-Gaillardea?

Oglas objavljen na eBayu navodi da je prodavač antikvar, smješten u zaselku tridesetak kilometara od Brivea: Cazillac, šarmantno selo u Lotu, u zelenim dolinama visoravni Martel. Cazillac, s manje od pet stotina stanovnika, poznat, ali vrlo malo, po svojoj romaničkoj crkvi, tornju iz 12. stoljeća, perilima, krušnoj peći i križu Sauvat koji simbolički označava 45. paralelu, točno na pola puta između Sjevernog pola i ekvatora. Odande, dakle, dolazi moj notes! Iz neke zabiti na Zemlji, ali točno u sredini naše hemisfere.

I doista sam pronašla ime jednoga nadrealističkog umjetnika koji potječe iz tog kraja. Ali tko poznaje Charlesa Breuila? Očigledno ni Breton, ni Braque, ni Balthus...

Visoravan Martel redovito je posjećivala i Édith Piaf. Pedesetih je godina Môme, „Vrapčić”, u više navrata boravila u lječilištu nekoliko kilometara od Cazillaca. U sumrak je dolazila moliti u malenu trošnu crkvu priljubljenu uza stijenu. Navodno je čak financirala obnovu vitraja, obvezavši župnika da to ne spomene dok je živa. A što ako je to Piaf? Bila je Cocteauova prijateljica, Aragona je upoznala za vrijeme Oslobođenja, a Brassai ju je fotografirao.

No prodavačica je notesa, veoma brzo odgovorivši na moju prvu poruku, naprasno prekinula svako nagađanje oko Piaf i Cazillaca: „Prije nekoliko godina sam na jednoj lijepoj dražbi u Sarlatu, u Périgordu, kupila komplet od dvaju Hermèsovih rokovnika. Više o tome ne znam, ali poznajem voditelja aukcijske kuće, mogu ga pitati ima li kakvih informacija o vlasnicima. Ništa ne obećavam, ali ću vas obavijestiti.”

Obećanje je ispunila za mjesec dana: vlasnik je zapravo bila vlasnica, podrijetlom iz Bergeraca, koja je rokovnik, zajedno s drugim predmetima, osobno donijela aukcionaru. Michèle je pronašla i točan datum dražbe: 24. svibnja 2013., u Sarlatu.

Kako bih saznala više, predlaže mi da stupim u kontakt s voditeljem aukcijske kuće. No, pokazat će se da je do njega teže doći, na odmoru je, zauzet je, a uz to i očito ravnodušan prema romantičnoj priči o pronađenom notesu: „Ne poznajem dobro

taj bračni par, tim više što su se nedavno preselili daleko od ove regije. Čini mi se vjerojatnim da njihova veza s osobama koje su posjedovale te notese uopće ne postoji. Ili oni ne žele ni čuti za to.”

Očito on sam nema želju „ni čuti za to”. U nekoliko rečenica, a potom u dva-tri brza razgovora, uglavnom se trudi zaključati pristup bivšim vlasnicima.

Kako bih ga pridobila, ispričam mu da je i moj otac vodio aukcijsku kuću. Čak i ne lažem! Kao dijete ondje sam provodila cijele dane, igrajući se među namještajem od furnira i provansalskim ormarima, otvarajući zahrđale limene kutije i škripave ladice. Uvijek sam se nadala pronaći blago skriveno među starim albumima, džepnim satovima razbacanima među ključevima ili pod hrpama još uštirkanih plahti. Sjećam se tog pomalo oštrog mirisa prašine i oblaka žute piljevine koji su se dizali iz crvotočnog drva. Ondje sam čula kako govore o „nezahtijevanim ostavinama”. Tištila me sudbina tih ljudi koji umiru bez obitelji i čiji se namještaj nekoga subotnjeg jutra raspršuje na četiri strane svijeta. Sjećam se dražbi s iskličnom cijenom od franak, kompleta od pet franaka, oca koji kao da se igra čekićem vičući „prodano” i kupaca koji zablistaju od sreće kad im ponuda bude najviša. Jedan od njegovih prijatelja nazivao je to „kockarnicom za sirotinju”.

Zato sam uporna s voditeljem aukcijske kuće u Sarlatu. Dajem mu do znanja da poznajem njegov posao... Razumijem njegovu etiku... Suosjećam, koketiram... Ali on je i dalje neumoljiv. Nemoguće je iz njega izvući novu adresu tih vlasnika, pa čak ni saznati koje su mu druge predmete povjerili. Pristaje jedino proslijediti im pismo, na koje oni nikad neće odgovoriti. A onda će i on prestati odgovarati na moje mejlove.

„To je osjetljiv postupak i ne mogu ‘zakonski’ inzistirati bez opasnosti od mogućih prigovora.”

Pravno gledano, znam da je u pravu. Potvrdio mi je to i otac: „Imena vlasnika moraju ostati povjerljiva.” Bio je to, mislim, jedan od naših posljednjih ozbiljnih razgovora... Samo mu je bilo neobično što se stvara toliki misterij oko obična imenika. On bi bio popustljiviji. Potom je s osmijehom zaključio: „Pa nije ti to, zaboga, Picasso!” A zašto ne? Provjerila sam: nažalost, ta dva rukopisa nemaju apsolutno nikakve veze jedan s drugim.

No zaintrigirana njegovom primjedbom, iznova pročitam posljednji mejl voditelja aukcijske kuće, ali pozornije: zašto mi govori da jedva poznaje taj par? Poznaje ih dovoljno da zna da su se „nedavno” preselili „daleko od ove regije”! I morao ih je nazvati da bi mogao tako uvjereno tvrditi kako „njihova veza s osobama koje su posjedovale te notese uopće ne postoji” i da „više ne žele ni čuti za

to"! Čemu to skrivati? A o adresaru mi nije postavio nijedno pitanje. Izgledao je kao da je zbunjen mojima.

On i ne sluti koliku energiju tvrdoglava osoba može uložiti u zagonetku koja joj je pala s neba. Ne zna da se u njemu nalazi moje blago! A ako se vrata čak i zatvore za aukcijsku kuću u Sarlatu, moj notes ostaje otvoren prema najfascinantnijem svijetu koji se može zamisliti.

Mora postojati neko objašnjenje, nužno neki razlog, zašto je jednog dana u Bergeracu netko pronašao tu bordo kožnatu futrolu i odlučio je prodati, i ne pomislivši da je isprazni. Možda je dovoljno samo smjestiti Bergerac na zemljovid: podprefektura Dordogne, u srcu ljubičasta Périgorda, tek stotinjak kilometara od Bordeauxa, Brive-la-Gaillardea, Cahorsa i Angoulêmea, ali više od šest stotina kilometara od četvrti Saint-Germain-des-Prés. Tko li je to živio ili umro u Bergeracu, a pritom poznavao cijeli pariški svijet?

Wikipedija navodi određeni broj „ličnosti povezanih s općinom”, koje su pedesetih godina mogle poznavati genije iz notesa:

– Desha Delteil, „američka klasična plesačica poznata po akrobatskim pozama”

– Hélène Duc, glumica

– Jean Bastia, redatelj i scenarist

– Jean-Marie Rivière, glumac, redatelj i voditelj *music-halla*

– Juliette Gréco.

Nijedan od tih profila zapravo ne odgovara imeniku. Čak ni Juliette Gréco: njezin adresar iz 1951. prije bi sadržavao imena kao što su Sartre, Vian, Kosma... Ovo baš i nije njezin svijet.

Ali na koncu ću pronaći. Ići ću do kraja. Saznat ću komu je ovaj notes pripadao.

Achille de Ménerbes
22 rue Petite Fusterie
Avignon

Zaboravite Bergerac! Zanimajte prodavatelje i aukcionare! Budući da raspolazem ovim ključnim dokazom, namjeravam ga podvrgnuti svojevrsnu ispitivanju: dešifrirati redak po redak, stranicu po stranicu, popisati poznate prijatelje toga neznanog genija, a ostale potražiti na internetu. Na koncu ću otkriti onoga tko je odsutan.

A-B: Prva je riječ nečitljiva jer je djelomice poprskana crnom mrljom od tinte. Druga je možda ANDRADE, AYALA. U četvrtom retku, prvo poznato ime: ARAGON! Slijede neki kontakti koji mi ne govore mnogo: ACHILLE de MÉNERBES, BERNIER, BAGLUM... Potom nekoliko znanaca čiju adresu „on ili ona” zacijelo zna, možda zato što su prisniji: BRETON, 44, rue Fontaine, BRASSAI, 81, rue Saint-Jacques, BALTHUS, dvorac Chassy, Blismes, Nièvre.

Pod slovom C prvi je zapisan COCTEAU: 36, rue de Montpensier, RIC 5572, ili broj 28 u Millyju. Ali

jesu li oni prvi zapisani uvijek i najbliži? A pjesnik je toliko monden da njegov broj zacijelo zna cijeli Pariz. Slijede slikari COUTAUD, 26, rue des Plantes, CHAGALL, 22, place Dauphine...

Oko se ponaša kao *paparazzo*, sklono je zanemariti one manje poznate da bi fokus namjestio samo na VIP osobe: ÉLUARD, GIACOMETTI, LEONOR FINI, NOAILLES, PONGE, POULENC, Nicolas de STAËL... No većinu prijatelja iz notesa lako je identificirati na internetu: Lise DEHARME, spisateljica i muza nadrealizma, Luis FERNANDEZ, slikar i Picassov prijatelj, Douglas COOPER, veliki kolekcionar i povjesničar umjetnosti, Roland PENROSE, engleski nadrealist, Susana SOCCA, urugvajska pjesnikinja...

Ovaj imenik počinje izgledati kao poslijeratni mondeni adresar, popis uzvanika pažljivo odabranih prije prijema, kazalo imena navedenih u biografiji nekog slavnog umjetnika. Podsjeća me i na grupnu fotografiju gdje, pod djelovanjem razvijanja, likovi izranjaju jedan po jedan u crvenkastu polumraku laboratorija.

Ali negdje u pozadini, kroz svoje veze otkriva se vlasnik. Družuje se s najvećim pjesnicima svoga vremena, često, ali ne isključivo, s nadrealistima: ÉLUARD, ARAGON, COCTEAU, PONGE, André du BOUCHET, Georges HUGNET, Pierre Jean JOUVE... Još se više kreće među slikarima: CHAGALL, BALTHUS, BRAQUE, Oscar DOMINGUEZ, Jean

HÉLION, Valentine HUGO... Mnogo nadrealista... Galeristi i jedan restaurator... Ovaj je imenik vjerojatno pripadao slikaru! A kako je zapisao i LACANOV broj, zacijelo je ležao na njegovu kauču.

Izmučen, depresivan, histeričan ili melankoličan umjetnik. Ali ni boem ni prokletnik: „on ili ona” ipak stoji čvrsto nogama na zemlji i čuva kontakte vodoinstalatera, klesara, klinike, veterinaru i frizerke. Sigurna sam da je to notes žene!

Da sažmemo: žena, slikarica, snažno povezana s nadrealističkim pokretom, koja ide k Lacanu na psihoanalizu i vrti se u krugu najvećih. Ako želimo cjepidlačiti, rekli bismo da njezinoj mreži nedostaje četiri ili pet divova stoljeća: Picasso, Matisse, Dalí, Miró ili René Char... Ali prije nego odsutne, trebamo tražiti odsutnu: onu koja drži pero i u dvadeset stranica predaje nam fotografiju svoga svijeta.

Katkad čini pravopisne pogreške ili iskrivljuje vlastita imena: umjesto Rochechouart piše Rochechaure, Leiris piše s ipsilonom, a umjesto Alice Toklas piše Toklace. Strankinja je ili disleksična.

Na početku se trudi. Svaka stranica počinje popisom imena pažljivo ispisanih krasopisom, uvijek istim naliv-perom, zasigurno prepisanih iz prethodnog notesa. Slova su pravilna, uglavnom zaobljena, potez živahan, ali suzdržan. A onda, nekoliko redaka poslije, rukopis postaje neuredan,

zbrkan: to su novi kontakti iz 1951. godine, čije će brojeve zabilježiti poslije, nabrzinu, na rubu stola, jednom rukom držeći telefonsku slušalicu, a drugom prvu olovku koja joj dođe pod ruku, ili zato što je tog dana bila nervoznija, umornija, u žurbi.

Kod jednog antikvara knjigama pronašla sam golem adresar iz 1952. Težak je najmanje pet kilograma, s narančastim platnenim ovitkom i početnim slovima tiskanima na rubu listova. Zahvaljujući njemu pronalazim imena i adrese iz imenika, pa ih provjeravam, uspoređujem.

Broj Jacquesa Lacana doista se podudara s onim iz notesa: LACAN, liječnik, rue de Lille 30, LIT 3001. Ali BLONDIN, avenue de la Grande-Armée, samo je imenjак piščev, i kirurg. Ima još najmanje tri broja liječnika. Najčudniji: TRILLAT, grafolog. Dakle, zanimale su je i drukčije analize. Najpovršniji: institut ljepote ili krznar s bulevara Saint-Germain. Polako zamišljam dotjeranu umjetnicu. Možda i veoma lijepu... MICOMEX, rue de Richelieu, uvoz-izvoz: zacijelo je trebala slati slike. Žongliram od imenika do notesa. Od notesa do Googlea. Od Googlea do Wikipedije. I najsitnije otkriće ima okus pobjede.

Ali neka imena ostaju nečitljiva ili nedokučiva. Camille? Katell? Paulette? Lorraine? Madeleine? Ženska imena, naškrabana tako da ih može pročitati samo ona koja ih je zapisala i koja ih tako dobro poznaje da je prezime suvišno. Tad me prisjete

Modianoove riječi dok je tragao za Dorom Bruder: „Sve što se o njima može saznati često se svodi tek na njihovu adresu. I tada ta topografska točnost postaje uočljiva kao suprotnost svemu onome što zauvijek ostaje nepoznanica o njihovu životu – sva ta bjelina, ta cjelina nepoznatoga i tišine.”*

Achille de MÉNERBES također ostaje zagonetka. Zapisala mu je adresu, rue Petite-Fusterie 22 u Avignonu, i broj telefona, 2258. Ali sedamdeset godina poslije, kao da taj čovjek nikada nije postojao. Nije ostavio nikakav trag. Čemu ustrajati na tom imenu? Da sam razumna, prešla bih na sljedeće. A opet, taj Achille je poput flastera koji mi se zalijepio za prste. Dobro je učinio što se čvrsto držao! Odjednom, pod povećalom, slova se raspjetljaju. Bila sam čitala prebrzo ili nedovoljno koncentrirano: ona nikad nije zapisala „Achille de”, već „Architecte”! „Architecte Ménerbes”... Zacijelo je posjedovala kuću u luberonskom selu Ménerbes i trebala je arhitekta iz Avignona da ondje nadzire radove.

Prsti mi drhte kao da zapinju po tipkovnici računala. Wikipedijina stranica o Ménerbesu otkriva da je početkom pedesetih ondje boravilo samo dvoje slikara. Nicolasa de Staëla odmah isključujem jer je već naveden među kontaktima.

---

* Patrick Modiano: Dora Bruder, prevela s francuskoga Ana Kolesarić, Fraktura, Zaprešić, 2015.; op. prev.

Drugo ime pripada ženi... slikarici... fotografkinji... muzi nadrealista... veoma bliskoj Éluardu i Balthusu... koju je analizirao Lacan... Naravno, to je ona! Sve se slaže, sve se poklapa, čak i Picasso, kojeg nema pod slovom P. Godine 1951., šest godina nakon njihova prekida, sigurno nije prepisala ni njegovu adresu ni broj telefona, jer više od toga nije mogla izbrisati. Možda u rukama ne držim „Picassa”, ali zato držim notes Dore Maar!

Mislim da se sjećam kako sam vrisnula! Vrisnula kao nogometaš koji je upravo zabio gol, vrisnula stežući šake, vrisnula čudno: „Yes!” Potom sam nazvala T. D.-a. Prokleti telefon, ne javlja se. Komu da viknem: „Pronašla sam!”?

„Najprije pronalazim, a poslije tražim”, rekao je Picasso. Upravo ću to i učiniti: tražiti spoznaju.

Theodora Markovitch
6 rue de Savoie
Paris

Dora Maar... O njoj imam samo slike u glavi: Picasso gol do pojasa, Picasso u prugastoj majici ili Picasso dok slika *Guernicu*... I sve one slike na kojima je on slika ili oslikava kao „ženu koja plače”, unakaženu, razorenu od boli.

Blagoslovljen budi Google: surfam, klikam, gutam više nego što čitam... „Dora Maar, francuska fotografkinja i slikarica, Picassova družica”, „Dora Maar, pravim imenom Henriette Theodora Markovitch, rođena 22. studenoga 1907. u Parizu”, „kći jedinica hrvatskog arhitekta i majke iz Toursa”, „djetinjstvo provodi u Argentini prije nego što se vrati živjeti u Francusku”, „prijateljica Andréa Bretona i nadrealista”, „ljubavnica Georges-a Bataillea”. Datumi, gradovi, imena. „Dora Maar, istaknuta ličnost 20. stoljeća”, „duboko originalan stil”. I uvijek referencije na Picassa: „druge je žene volio strastvenije, ali nijedna nije

imala toliko utjecaja na njega”, „Picasso je tjera da odustane od fotografije”, „Picasso je ostavlja zbog mlade Françoise Gilot”... Mrvice života, krhotine patnje: hospitalizacija, elektrošokovi, psihoanaliza, Bog, samoća...

Ona koja je posjedovala ovaj notes bila je Picassova družica gotovo deset godina, od 1936. do 1945. Prije njega bila je velika fotografkinja. Poslije njega, slikarica koja tone u ludilo, pa u misticizam da bi se naposljetku povukla od svijeta.

Bilo mi je zabavno nabrajati atribute koje joj dodjeljuju. U nadi da će se iz tog oblaka riječi iskristalizirati neki portret: lijepa, inteligentna, neukrotiva, voljna, vulkanska, naprasita, ohola, cjelovita, zanesena, ponosna, dostojanstvena, obrazovana, autoritativna, snobovska, tašta, mistična, luda...

Većina novinskih članaka o njoj datira iz vremena njezine smrti 1997., a onda i dražbe povezane s njezinom ostavštinom: 213 milijuna eura koje su podijelili država, stručnjaci, aukcionari, genealozi i dvije udaljene nasljednice, u Francuskoj i u Hrvatskoj, koje ju nikad nisu upoznale.

Na koncu sam zapisala ovu rečenicu, ne znajući komu je pripisati jer je kopirana i lijepljena posvuda na internetu: „Bila je ljubavnica i muza Pabla Picassa, a ta joj je uloga zasjenila cjelokupno životno djelo.” Okrutna budućnost koja pamti samo ljubavnicu dok čitavo životno djelo zakopava

u sjeni diva. Okrutna, ali neopoziva. Tko poznaje djelo Dore Maar? Tko se sjeća da je bila jedna od rijetkih fotografkinja koju su nadrealisti prihvatili? Tko zna da je šezdeset godina svog života posvetila slikarstvu?

Njezine najpoznatije fotografije portreti su Picassa. No najzanimljivije su one otprije: snoviđenja, nadrealistički kolaži ili socijalna fotografija. Još prije nego što je upoznala španjolskoga slikara, nije navršila ni trideset godina, a već je bila poznatija od svojih prijatelja Brassaija i Cartier-Bressona. Kolekcionari i veliki muzeji još se i danas grabe za njezinim fotografijama na dražbama. No to nije slučaj s njezinim slikarstvom, kojem je, pak, pridavala veću važnost.

Njezinom se sudbinom bavilo više autora: nekoliko ozbiljnih biografija, romani slobodno inspirirani njezinim životom i nekoliko umjetničkih knjiga. Gotovo su sve napisale žene, fascinirane njezinom sudbinom i misterijem tragične junakinje koja se, poput Camille Claudel ili Adèle Hugo, iz strasti daje i predaje. I tu sam ja, također uvučena u njihove redove...

Ovaj notes vjerojatno je počela popunjavati u siječnju 1951. U Parizu puše ledeni sjeverni vjetar. Za Badnjak je padao snijeg. Rue de Savoie, zacijelo je iznimno hladno, pogotovo zato što štedi na ugljenu. Pred kožnatim pisaćim priborom na radnom stolu od mahagonija izvukla je jedno od

naliv-pera koje joj je Picasso darovao. U šest godina ništa se nije promijenilo: ona i dalje spava u tom Empire krevetu u kojem su se voljeli i živi među njegovim darovima, slikama, skulpturama i malim sklepanim predmetima koje gomila u ladicama. Nipošto nije prebojila zidove: bilo bi svetogrđe izbrisati kukce koje je, za zabavu, majstor nacrtao u pukotinama.

Zamišljam je kako tu minijaturnu knjižicu popunjava pomno, stranicu po stranicu. Počinje s imenima na A, zatim niže ona na B. No, ne pridržava se strogo abecednog reda. Sigurno joj je to prigoda i za selekciju: prijatelji izdajnici više ne zaslužuju ni retka. Katkad oklijeva: čemu sve to? Katkad ih čuva kao što se čuva fotografija ili uspomena. Najteže je učiniti da nestanu mrtvi, koji su u najstarijim imenicima zacijelo poput duhova. Brisanjem njihovih imena ona ih još jednom pokapa...

Ovaj je notes fotografija njezina svijeta 1951. godine: slojevi prijatelja i znanaca sakupljenih tijekom godina, i zasigurno nekoliko novih. No, tko je u tom popisu zapravo važan? Tko telefoniра? Koje brojeve bira ona? Da netko danas pronade naše imenike na pametnom telefonu, doznao bi za naše preferencije, rekonstruirao povijest poziva, pročitao naše SMS-ove i e-poštu, preslušao poruke. Znao bi sve o našim životima...

Njezin je tih kao grob. A mogao bi pričati o nježnim rukama, s uvijek nalakiranim noktima, koje ga bacaju ili hvataju u dnu torbe. Navodio bi prave prijatelje. Sjećao bi se razgovora, povjeravanja, smijeha, svađa ili suza, kojima je jedini svjedok. Prisjetio bi se i trenutaka samoće, kad zatvoreni notes, pored mačke, ostaje njezin jedini drug.

Dnevni boravak u Rue de Savoie postao je njezin atelijer. Dora se u njemu zatvara čitave dane, pa čak i duže. „Moram se povući u pustinju”, kaže prijatelju. „Želim stvoriti auru misterija oko svog rada. Treba ljudima probuditi želju da ga vide. Još sam previše slavna kao Picassova ljubavnica da bi me prihvatili kao slikaricu.”* Sluti da mora ponovno osmisliti sebe, baciti u zaborav *Ženu koja plače* i napisati neku drugu priču.

Ali mora se i zatvoriti kad više ne može, sama od sebe ili od onoga što slika. Kad više ne podnosi ni izolaciju ni druge. Kad se odbija pokazati manje lijepom, iscrpljena lica, natečenih očiju. Toliko je ponosna.

Vidim je i kako okreće stranice, i bez imalo nakanе da telefonira, već samo da se utješi, sebi kaže koliko svijeta poznaje! A imena koja se nižu daju joj iluziju da susreće prijatelje. Potom se prisili,

---

* James Lord, *Picasso et Dora*, Séguier, 2000. (neoznačeni su prijevodi na hrvatski prevoditeljčini, op. prev.)

ponovno stupi u kontakt s galeristom, nazove frizerku, manikerku ili znanca.

Nekoć bi Picasso uvijek nazvao kad bi odlučio otići na ručak u *Le Catalan*, španjolski restoran na pola puta između njihovih domova. Govorio je: „Ja krećen, ssičite”, s tim neponovljivim naglaskom koji nikad neće izgubiti. Na taj znak, Dora ponosna, Dora ponosita, zgrabila bi torbu, sjurila se niz dva kata i našla se s njim na uglu ulice. Često je čekala. Ako bi slučajno zakasnila, on naravno, nikad ne bi pričekao, ali bi joj čuvao mjesto za stolom.

Godine 1951. ona još odlazi u *Le Catalan*. Nitko je više ne zove da „ssiče” onim njegovim tonom. Ne bi to više trpjela! Ako da, onda eventualno samo od Boga! Da, „poslije Picassa može postojati samo Bog”, govorila je.

Pretražujući internet otkrila sam svjedočanstvo njezina posljednjeg galerista. Na stranici *La Règle du jeu*, Marcel Fleiss pripovijeda zapanjujući susret s postarijom gospođom 1990. i organizaciju njezine posljednje izložbe*. Njegova e-adresa jednostavno je navedena na stranici galerije. Odgovara mi odmah: „Navratite k meni na Međunarodni sajam suvremene umjetnosti!”

Već sljedećeg dana ubacim Dorin imenik u kožnatu futrolu, u metrou čvrsto držim torbu i

---

* Marcel Fleiss, „De Guernica à Mein Kampf”, na internetskoj stranici *La Règle du jeu (Pravilo igre)*.